

D. SZEMZŐ PIROSKA

Heckenast és Vajda szerepe Jókai „A Hon” című lapjának megindulásában

JÓKAI Mór 1862. december 3-án Pesten szerződést kötött EMICH Gusztáv kiadóval.¹ A kétoldali szerződés a kiadó kötelezettségeivel kezdődik: „Én, Emich Gusztáv, felvállalom Jókai Mór úr által jövő 1863-dik évi január elején megindítandó „A Hon” című politikai napi lap nyomtatását és expedícióját következő feltételek alatt” — az első pont szerint a lap szedésének mintája az akkor igen tekintélyes politikai lap, a *Magyar Sajtó*, vagyis az első lap garmond, a két középső — a tárca nélkül, mely szintén garmond — cicero betűtípussal, ugyanígy a hirdetéseket közlő negyedik lap. A nyomás az első ezer példánynál „mindenegy számrá nézve ki fog állíttatni harminchárom forintért.” A második pont minden további ezer példány nyomását számonként 4 ft-ban állapítja meg. A harmadik pont a lap papírosára vonatkozik: mintául ebben is a *Magyar Sajtó* szolgál nagyságra, alakra súlyra és minőségre. Rizsmáját 6 forinttal számítja EMICH és magára vállalja a papírról való gondoskodást. Az expedíció, az újságkézbesítés és az ezekhez kapcsolódók költségeit EMICH vállalja — lásd 4. pont — de nem érti bele a címszelvények nyomását, mely külön fizetendő. Mindezekre a költségekre kiköti magának a lap hirdetményekből befolyó összegét, „mely célra szabadságában áll a lap negyedik oldalának négyötöd részét, a vasárnapi számnál háromnegyedrészét hirdetményekkel betölteni”.

JÓKAI kötelezi magát a fenti árszabásnak megfelelően minden hónap utolsó szombatján a havi illetőséget kiszámítva a szedést, nyomást és a papírost pontosan kifizetni; továbbá kötelezi magát a szerkesztési személyzet, postaköltségek, hírlapbélyeg kifizetésére, a külföldi lapok előfizetésére, a „telegrammok díja”, az irodai költség és szolgabér, fűtés és világítás szintén öt terhelik. EMICH Gusztáv szerkesztői szállásul két szobát adott a nyomda mellett a Barátok (Ferenciek) tere 7. számú ház földszintjén évi 200 forintért, amit JÓKAI negyedévi részletekben fizethetett.

A szerződésen — azonos keltezéssel — utóirat is volt: ha a lap érdeklődés hiánya miatt a kívánt formában meg nem jelenhetnék, Emich fenntartja magának a szerződés negyedéves felmondási jogát.

A *Hon* 1863. január 1-én megindult, laptulajdonosnak és szerkesztőnek JÓKAI tüntette fel. Ezen első számban JÓKAI vállalkozása nehéz körülményeiről így vallott: „... az idő és a körülmények mostohák, anyagi inség, nyomasztott kedély, politikai stagnatio künn és benn.” A lapnak még nincsen biztosított számú olvasóközönsége, a kiadónak anyagi segélye.² — Nézzünk kissé e szavak mögé.

JÓKAI ugyancsak az első szám tárcarovatában indított, az 1840- és az 1850-es években zajlott társadalmi, politikai küzdelmeket, a reformkort, a 48-as szabadságharc hőskorát és a Bach-korszakot ábrázoló regénye: *Politikai divatok*. Mendemonda. — Utó-

¹ A szerződés eredeti példánya a Podunaiské Muzeum Komárne tulajdonában van.

² 2. l.

hangjában³ így emlékezik vissza a lap születésére: „... Egyszer aztán a magyarországi ellenzék megemberelte magát, vezérférfiai elhatározták, hogy egy sajtóorgánumot hoznak létre, mely nézeteiket képviselje. Engem bíztak meg a szerkesztőséggel. Én adtam az új lapnak a *Hon* nevet. Magam jártam utána Bécsben az udvari kancelláriánál, hogy az engedély megadassék rá. Gróf Forgách Antal (kancellár) első kértemre megadta az engedélyt. Én siettem az írásommal fel Budára gróf Pálffy Móriczhoz, bejelenteni, hogy van passzusom az új lap kiadásához...” A helytartó gróf PÁLFFY Móric azonban nem elégedett meg a kancellár beleegyezésével, „reverzálist” követelt a szerkesztőtől, hogy lapjában a *kormányt pártolni* fogja. A reverzális már vele volt s benne kötelezte magát „a magas kormányt *minden a házára nézve üdvös* intézkedéseiben teljes erővel támogatni... Az új lap szerkesztősége nagyon hamar megalakult, régi, kipróbált ellenzéki politikusokból és új szabadelvű tehetségekből. Újévre oly nagy előfizető közönség gyűlt össze melléje, mely annak fennállását biztosítani látszott: azonfelül voltak előkelő, nagybirtokú támogatói; azok között első rendben Almássy Pál (a debreceni országgyűlés volt elnöke, ki már egy halálítéletet tartogatott az emlékei között)”⁴

Mérlegelve azt, amit JÓKAI *A Hon* indulásáról eddig mondott, látjuk, sem az előfizetők, sem az anyagi támogatás körül bajai nem voltak.⁵

Vajon az engedélyezés is könnyen ment? Levéltári dokumentumokból tudjuk, hogy JÓKAI Világos óta rendőri felügyelet alatt állott. A hármas hatóság: a pesti rendőrigazgatóság, a budai helytartóság s végül a Bécsben működő kancellária ez esetben is mérlegre tette JÓKAI személyét, aki a HECKENAST Gusztáv kiadásában, HAJNIK Károly főszerkesztése mellett megjelenő *Magyar Sajtó* c. politikai lap szerkesztői székéből távozik. És mérlegelte az adott politikai helyzetben egy általa szerkesztendő új politikai orgánum működésének következményeit. Vagyis a benyújtott kérelemhez csatolták, illetve átnézték a *Magyar Sajtó*nak JÓKAIRA vonatkozó és az említett hatóságoknál elfekvő iratanyagát.

JÓKAI HECKENASTTAL már 1846 óta kapcsolatban állott; Pestre kerülve MOLNÁR József ügyvédi irodájába gyakorlatra, éppen principálisa ajánlotta HECKENAST figyelmébe és ez év febr. 20-án már így ír anyjának: „... Molnár nevezetesen azzal fogadott, hogy ajánlott Heckenastnak, ki is majdan minden kijöendő munkáimat kész lesz kiadni.” Dec. 27-én arról tudósítja édesanyját, hogy „nemsokára Heckenast ígéretei is megtestesülnek”, 29-én meg már arról: „... Tegnap adtam el novelláimat Heckenastnak... ad értök háromszáz pengőt.” A kiadó tulajdonában levő *Életrépek*, melyet PETŐFIVEL együtt szerkesztett, még bensőbb viszonyt teremtett. A *Magyar Sajtó*nak szerkesztői teendőiben JÓKAI a lap bejelentése szerint 1857. ápr. 30. óta vett részt. TÖRÖK János felelős szerkesztő helyébe HAJNIK Károly lépett: június 6-án a *Magyar Sajtó* új programot ad, melyet már HAJNIK Károly főszerkesztő és JÓKAI Mór földolgozótárs írtak alá.

1862. febr. 15-i keltezéssel befut a budai helytartótanácsához a pesti rendőrigazgatóság jelentése: HECKENAST Gusztávnak, a *Magyar Sajtó* tulajdonosának az a kérése,

³ Az Utóhang először 1894. dec. 5-én jelent meg a Pesti Hírlapban.

⁴ Kiemelés Jókaitól.

⁵ Jókaiak az 1860–1864-ik években készült noteszfeljegyzéseiben találkozunk egy 145 névből álló névsorral: írók, művészek, tudósok, politikusok, földbirtokosok nevei — akikről feltételezhető, hogy *A Hon* támogatói, vagy előfizetői lehettek 1863-ban; érdekes és egyben HECKENASTRA jellemző, hogy ő is támogatja távozó szerkesztőjét, kivel kiadói kapcsolatai továbbra is fennmaradnak. Vö. JÓKAI Mór: *Feljegyzések*. I. 8. (XVI.) notesz. Jókai Kritikai Kiadás. 408–410. l. — Ugyancsak ebből az időből származhat az a noteszfeljegyzése is, mely *A Hon* osztalékát 4000 Ft-ra tervezi. Vö. uo. 7. (V.) notesz, 271. l.

hogy a betegsége miatt a laptól távozó HAJNIK Károly szerkesztő helyébe JÓKAI Mór léphessen. HAJNIK egyébként átvette az országgyűlési napló szerkesztését. A jelentést aláíró WORAFKA rendőrtanácsos mindjárt gyanúsnak találja a betegség indokát és „angeblich” jelzőt fűz hozzá. Azzal sem késik, hogy a kérés elutasításához anyagot szolgáltatasson felsőbb hatóságainak: „... Bezüglich seines [— ti. Jókai —] politischen Verhaltens wurde jedoch ... schon erwähnt, dass er im Jahr 1849 von dem Strudel der Revolution sich *fortreissen* liess,⁶ von Pest nach Debreczin übersiedelte, und daselbst das demokratische Blatt „Esti Lapok” redigirte. — Während der Redaktion der von Seite des bestandenenen k. k. General—Gouvernement unterm 7. Juni 1858 Z. 1871 ihm concessionierten Zeitschrift „Üstökös” hat Móríczy Jókay wiederholt seine regierungsfeindliche Tendenz an den Tag gelegt, ... Auf dem vorjährigen Landtage stand Jókay auf der Seite der Beschlusspartei, und in der neuesten Zeit hat sich derselbe jener Fraktion der Beschlusspartei angeschlossen, welche in der Nr. 23 der Magyar Sajtó offen erklärt hat, ihre Tätigkeit auf dem Felde der Journalistik zu beginnen. — Die Richtung des Móríczy Jókay liegt offen am Tage und man vermag sich demnach für die Gewährung des vorliegenden Einschreitens nicht auszusprechen.”⁷

A *Magyar Sajtó*ról, ezt a jelentést nem sokkal megelőzően, ugyanezen év jan. 29-én is küld a budai helytartónak egyet a rendőrigazgatóság, melyben a lapnak a nemzetiégi kérdéssel kapcsolatos, közeljövőben megvalósítandó állásfoglalásáról van szó: „Schon vor einigen Tagen verlautete, dass mehre hervorragende Persönlichkeiten der ungarischen liberalen Partei, durch die Richtung, welche das kürzlich unter der Redaktion des Ludwig Kövér hier neuentstandene politische Journal „Jövő” eingeschlagen hat, veranlasst, den Beschluss gefasst haben, in dem hier bereits bestehenden grösseren Journal „Magyar Sajtó” der Richtung jenes Blattes entgegenzutreten, und sonach die Zeitung „Magyar Sajtó” zu ihrem Organe zu machen. Insbesondere sollen die im „Jövő” enthalten gewesenenen, angeblich aus der Feder des bekannten Advokaten Virgil Szilágyi herrührenden Artikel über die Nationalitätenfrage hiezu den Impuls gegeben haben, da in den selben eine territoriale Scheidung Ungarns nach den verschiedenen Nationalitäten hingewiesen wurde.”⁸

A továbbiakban a jelentés kiemeli, hogy mindez nem csupán szóbeszéd, mert a *Magyar Sajtó* aznapi számában — melyet fordításban a *Pester Lloyd* esti, 23. száma is átvett — már nevekkel együtt jelenik meg a liberális párt fenti programja: ALMÁSSY Pál, id. gróf BETHLEN János, BENICZKY Lajos, IVÁNKA Imre, gróf KÁROLYI Sándor,

⁶ Ismeretes és a JÓKAI-kutatók által forrásként használt TAKÁTS Sándor *Jókai Mór politikai beszédei* c. (Bp. év n.) 1925-ben közreadott munkája, melyben igen sokat közöl az Országos Levéltárban őrzött JÓKAIRA vonatkozó iratok közül; így az általam idézett is — de félreértve, például: „... Már akkor megemlíttetett politikai magatartásáról, hogy 1849-ben a forradalom örvényéből kiragadta magát, Pestről Debrecenbe ment, s ott az Esti Lapok című demokratikus újságot szerkesztette.” A kiemelés is TAKÁTS-tól származik és a félreértés azt a látszatot kelti: JÓKAI Debrecenben *elfordult* a forradalomtól, amit Bécs is tudomásul vett, az *Esti Lapok* pedig csupán demokratikusak voltak (JÓKAI később maga is azt állította róluk, hogy az akkori munkatársak Világos után, a kérdőre-vonás korszakában, szinte egyöntetűen enyhébb ítéletre számítva hozták fel, hogy munkatársai voltak az *Esti Újságnak*, ami szintén túlzás!). Helyesen értelmezve, illetve a „fortreissen” szót helyesen fordítva a rendőri jelentés szerint tehát JÓKAI 48-as, a bécsi kormányzattal ellenséges magatartásában semmi változás nem történt: elvei, nézetei ugyanazok. — Most, amikor a Jókai Kritikai Kiadásnak (ezentúl JKK) éppen olyan kötetei kerülnek sajtó alá, melyek TAKÁTS-ot idézik, nem mulaszthatjuk el a hasonló Takáts-közlemények revízióját.

⁷ Országos Levéltár (ezentúl OL), Kancz. és Helyt. 862. 3848/eln. Vö. TAKÁTS, im. I. köt. LXVII. 1.

⁸ OL. Helyt. 1862. jan. 30. 2340/eln.

KOMÁROMY György, br. PODMANICZKY Frigyes, TISZA Kálmán és JÓKAI Móricz. Ehhez a lap még azt a hírt is csatolja, hogy HAJNIK Károly mindenben osztja a megnevezettek nézeteit, a lapot annál is nagyobb örömmel szerkeszti tovább, mert a lap ezen programját JÓKAI barátja fogja szerkeszteni f. év február 1-től főmunkatársként. — WORAFKA rendőrtanácsos még azt is szükségesnek tartja közölni, hogy minderről tudatta a rendőrminisztert is, és a *Magyar Sajtót* szemmel fogja tartani.

A határozati pártnak a *Magyar Sajtó*ban közzétett programja a soproni rendőrséget is foglalkoztatja és arról értesíti f. év febr. 3-án a budai helytartóságot, hogy Sopron olvasóközönsége körében élénk feltűnést keltett a *Pressburger Zeitung* azon számának elkobozása, amely a pesti lapból a határozati párt programját átvette, mikor a bécsi lapok egyidejűleg hozták annak fordítását. Egyébként — fűzi hozzá — bár az említett tényeket elítélték, a program maga Sopronban nem keltett különösebb izgalmat, de helyesléssel sem igen találkozott.⁹

A határozati párt végső törekvése tulajdonképpen országosan a vezetés megszerzése és ehhez szüksége volt mint agitációs orgánusra a *Magyar Sajtóra*. Igen ügyesen előtérbe tolták céljuk leplezésére a nemzetiségi kérdést, mely az 1860—1861 közötti időszakban a szabadabbnak látszó helyzet miatt megoldhatónak és politikai szempontból mulaszthatatlanul szükségesnek látszott, viszont az 1861-ben egybehívott országgyűlés elmulasztotta még a látszólagos törekvést is komoly megegyezésre. Ekkor szólalt fel békéltetve a többi közt SZILÁGYI Virgil, de a javaslatot az országgyűlés a többiével együtt elutasította. Az eredménytelenség a jól ismert divide et impera elve alapján Bécsset megerősítette cselekvéseiben: mélyítette a szakadást az együtt élő nemzetiségek között. A tervek és intelmek a nemzetiségek érdekében, melyeket KOSSUTH és elveinek hűséges képviselője, a határozati pártnak 1861. máj. 8-án öngyilkosságot elkövető vezére, TEKEKI Pál fogalmaztak meg, már csak a határozati párttól elforduló balszárny: a szélsőbal, mely még akkor nem egészen megszervezett párt — vezéralakjai BÖSZÖRMÉNYI László és SZILÁGYI Virgil, aki az 1861-i országgyűlésre küldött kerületi képviselőválasztáskor a Józsefvárostan legyőzte JÓKAI-t — kisebbséget alkotó és az egyre ellenségesebbé váló, növekedő nemzetiségek táborában gerjedtek.

SZILÁGYI Virgil *A Jövőben*¹⁰ 1862. jan. 19-én indított *A nemzetiségi kérdés hazánkban* c. folytatásos, aláfiratlan cikkében valódi szabadságot követel a nemzetiségeknek, „... az 1848 előtti politikai tényezők túlsúlyának meg kell szűnni, hogy a polgári szabadság diadalával a testvérnépfajok irántunk bizalmatlanságának legfőbb okai megszűnhessenek. Minden jel odamutat, hogy eme politikai tényezőket a népelem, mihelyt egy nagy társadalmi átalakulás által erejének öntudatára ébred, magával fogja sodorni. A demokrácia zászlója alá fog gyülekezni az értelmiség jobb része, s e zászló alatt a nép akkép fogja értelmezni, s minden következményeiben keresztülvinni a szabadságot, hogy a testvérnépfajoknak csak élniük kell a szabadsággal, s a nemzetiségi igények e szabadság élvezésében teljes kielégülést találjanak”.¹¹ — Az idézett sorok kivonatosaan *Jövő* programjában — melynek értelmében a szélsőbal pártlapjának indul — is benne voltak; legszélesebb demokrácia, bázisa az egész nép: munkásosztály és parasztság is, a nemzetiségeknek teljes kielégítést. Ez ellen akart a határozati párt szervezkedni. Ebben találkozott szándékuk Bécs politikájával: megállítani az Európa-szerte egyre nagyobb hullámokat vető társadalmi átalakulást, legalább a monarchián belül, ameddig csak lehet!

⁹ OL. Helyt. Kanc. 1862. febr. 6. 2938/eln.

¹⁰ Szabadelvű hetilapnak nevezte magát, 1862. jan. 2-án indult, támogatóiként többek közt BATHYÁNY István gróft, BÖSZÖRMÉNYI Lászlót, CSERNOVITS Pétert, CSANÁDY Sándort, MADARÁSZ Józsefet, SZILÁGYI Virgilt, VAY Mihályt, VÁRADY Gábort, VIDATS Jánost nevezi meg. Szerkesztette és laptulajdonosa KÖVÉR Lajos volt.

¹¹ Uo. 1862. jan. 23. 7. l.

Felhasználni a vezető rétegeink körében uralkodó félelmet a nemzetiségi törekvésektől. Így már érthető, hogy Sopron közönsége megütközött a *Pressburger Zeitung* elkobzásán és nem lelkesedett a bécsi lapok „szabadabb” közlési lehetőségéért, de a határozatiak programjáért sem. Érthető az is, hogy gróf FORGÁCH Antal kancellár értesíti¹² a budai helytartót — minden pesti rendőrigazgatói jelentés és intelem ellenére — 1862. febr. 28-án, hogy HECKENAST Gusztáv kérelmének „helyt adott és megengedi, miszerint a Magyar Sajtó c. politikai napilap szerkesztősege, melytől Hajnik Károly visszalépni kénytelenítették, az említett lap eddigi főmunkatársára Jókai Mór-ra ruháztassák.”¹³

Nem számít most már, hogy ugyanezen év jan. 29-én befut a helytartóhoz a rendőrigazgatóság panasa és az az évi jan. 28-i *Magyar Sajtó* 22. elkobozott száma nem kívánatos külföldi hírekkel; nem véve tekintetbe a fennálló rendeletet (kelt 1862. júl. 27. 1993/Pr. sz.), átvette azokat a *Morning Post*-ból, a *Botschafter*-ből és a *Kölnische Zeitung*-ból. *Morning Post*: Ausztria Franciaországhoz jegyzéket intézett Olaszország lefegyverzésére, mert Piemont háborús magatartása állandó fenyegetés a Habsburg-házra nézve. — A római kérdés megoldását is siettetik: állítólag Szent Péter örökségét egy vegyes francia-olasz hadtest foglalná el. — A lap úgy véli, hogy Ausztria, sőt az egész világ új háborút vár a tavaszra Olaszországgal a magyar mozgalommal összeköttetésben. — *Botschafter*, *Kölnische Zeitung*: harcias hírek Anconában, ahol már bevégzettnek tekintik, hogy tavasszal a háború ismét kiüt. Az önkéntesek Garibaldi parancsnoksága alatt akarnak harcolni. A forradalmi párt vezetői Velence ellen akarnak indulni szárazon és a tengeren. Klapka utazása Caprerába, Türr megérkezése Anconába, meglehet, összeköttetésben állnak e tervekkel. — Mindezek — írja a rendőrtanácsos — „a jelenlegi viszonyok között csak a kedélyek felingerlésére szolgálhatnak.”¹⁴

Hasonló okokból koboza el a pesti rendőrség a *Magyar Sajtó* 1862. 35. számát, amely a WANDERERT idézte: Ausztria külpolitikai nehézségeit az osztrák-francia kapcsolatokban jelölve meg, Ausztria helyzetét súlyosnak ítélte; valamint rámutatott az Olaszországban folyó agitációkra, melyek előkészítik Ausztria megtámadását.¹⁵ — Azonban Ausztria kültárgyalásai az olasz felszabadító mozgalmat megállítják, az olasz egység forradalmi harca helyett elkövetkeznek a politikai alkudozások, Garibaldi is visszavonulni kényszerül. — Miért is fordítanak tehát különösebb figyelmet Bécsben olyan külföldi hírekre, melyek akkor már csupán a Kossuth szervezkedésében reménykedőket izgatták.

Alig telik el nyolc hónap JÓKAI szerkesztésével a *Magyar Sajtó* életében, a pesti rendőrigazgatóság egy újonnan megindítandó politikai napilapnak: *A Honnak* engedélyeztetése tárgyában jelent 1862. nov. 4-én a helytartónak. Az új lap kiadói és szerkesztői tisztségét JÓKAI Mór kéri. „Nach dem beigeschlossenen Programm soll diese Zeitschrift den Titel „A Hon” führen, täglich mit Ausnahme des Montags und des nach einem Feiertage folgenden Wochentags in Pest erscheinen und politischen Inhalts sein. Dieselbe würde daher sowohl dem Stempel als auch dem Kautionspflicht im Betrage von 10500 Fr. Ö. W. unterliegen. — Der Bittsteller ist vorzüglich als Roman Schriftsteller rühmlichst bekannt und gegenwärtig auch Redacteur der in Pest erscheinenden Wochenschrift *Üstökös* und des politischen Tagblattes *Magyar Sajtó*. — Bezüglich seines politischen Behaltens erlaubt man sich . . . zu bemerken, dass Jókay auch während der . . . Redakti-

¹² A sajtórendszabályok szerint a biztosítékkal járó időszaki lapok szerkesztőinek megerősítése a helytartótanács hatáskörén kívül esett s ezért a kérelmet a rendőrigazgatóság idevonatkozó jelentésével együtt áttették a kancellárhoz Bécsbe.

¹³ OL. 1862. febr. 28. 139/eln.

¹⁴ OL. 1862. jan. 29. 2214. eln. — *Magyar Sajtó*, id. sz. 1. old. 1. és 2. hasáb. *Politikai Szemle*; 2. old. 2. hasáb *Külföld*.

¹⁵ OL. 1862. febr. 13. Helyt. 3494/eln.

on des Magyar Sajtó gleichmässig eine oppositionelle Richtung eingehalten und sich immer auf den äussersten Grenzen bewegt hat. Diese dürften jedoch damals überschritten worden sein, als in dem Blatte vom 28. okt. 1. J. Nr. 248 S. 1, Spalte 4 der Auszug aus dem Protokoll der von der debreziner Handels- und Gewerbekammer am 10^t Okt. 1. J. abgehaltenen Sitzung gebracht wurde.¹⁶

Unter diesen Umständen vermöchte man sich daher für die Gewährung des vorliegenden Einschreitens nur unter der Voraussetzung auszusprechen, wenn durch Vorlage eines entsprechenden Programmes die Garantie geboten wäre, dass das neue Blatt in einer loyalen Opposition gehalten sein wird.¹⁷

A rendőrigazgatóság JÓKAINAK 1862. okt. 28-án benyújtott laptervét nem kifogásolta; eszerint *A Hon* „nemzetgazdasági és irodalmi napilap lesz” nemzetgazdasági értekezésekkel, véleménycserékkel, eredeti forrásokból származó magyar, birodalmi és egyéb külföldi gazdasági és kereskedelmi tudósításokkal, vezércikkei kül- és belföldi közérdekű viszonyokat fognak tárgyalni, áttekinti a világhelyzetet, lesz birodalmi és vidéki levelezés rovata, tudósít az ország- és más nyilvános gyűlésekről, hozza a hivatalos közleményeket, a közérdekű törvénykezési ügyekről referál, lesz napi hírvovata, a tárca-rovat az irodalom és a közintézetekről — tudományos társaságok — szóló tudósítások rovata lesz. A lap felvesz mindennemű hirdetményt is. A nyomást EMICH Gusztáv nyomdatulajdonos vállalja. — Ehhez kívánt WORAFKA még szavatossági programot a „loyalis opposició” szellemében. A politikai divatok Utóhangjában — mint láttuk — JÓKAI ezt maga vitte fel PÁLFFY Móricz helytartóhoz Budára¹⁸ és éppen azért volt vele, mert a rendőrtanácsos azt előzőleg követelte tőle; hiszen JÓKAI akkori politikai nyilatkozásaiból következőleg nem fogalmazott volna meg *előre* olyan nyilatkozatot, hogy „hű és őszinte lojalitással lesz a fennséges Dynastia iránt, méltányos kímélettel a birodalom többi tartományainak alkotmányos intézményeivel szemben, figyelembe

¹⁶ A debreceni kereskedelmi- és iparkamara 1862. okt. 10-én tartott gyűlésén PÁLFFY Móric budai helytartónak FARKAS Ferenc kamarai elnökhöz intézett köv. tartalmú levelével foglalkozott: „Mint hogy tudomásomra jutott adatokból és hivatalos jelentésekből arról győződtem meg, hogy Kerekes József, az iparkamara titkára, kormányellenes nézeteit nemcsak nyíltan bevallja, hanem minden alkalmat megragad befolyását a kormány ellen érvényesíteni, és hogy különösen erre titkári állását az iparkamaránál használja fel, ennél fogva felszólítom t. cz. uraságot, hogy Kerekes Józsefet további intézkedésig titkári állásától rögtön felfüggeszse, és a teljesítésről nekem jelentést tegyen. Budán, sept. 29. 1862.” — FARKAS Ferenc elnök e levélre vonatkozólag a következő javaslatot tette az egybegyűlteknél: mondassék ki a gyűlés által, hogy a váddal — mivel KEREKES hivatali teendői kapcsán „követte” el a bűnt — az iparkamara önállóságát vélik megtámadottnak. Egyébként a vádat visszautasítják: KEREKES kormányellenes ténykedéséről tudomásuk nincsen! KEREKES a hazai törvények értelmében fel nem függesztik, mert mindaddig nem vétkes, míg ellene a bizonyítási eljárást le nem folytatták. Az indítványt az egybegyűltelek elfogadták és válaszul felterjesztették Budára. — PÁLFFY azért rendelkezett olyan szigorral, mert a vidéki városok közül a rendőrség — 48-as forradalmi múltja, de főként 1860-ban GARIBALDI és a hadseregében élükön TÜRRE tábornokkal a magyarok győzelmes harcai mellett rendezett nagy tüntetésért — Debrecen erős megfigyelés alatt tartotta. WORAFKÁT a *Magyar Sajtó* szóbanforgó számának elkobzására a JÓKAI-val kapcsolatos debreceni reminiszcenciái is készíthették.

¹⁷ OL. Helyt. 1862. nov. 27. 20740/eln.

¹⁸ A „szavatossági program”, melyet JÓKAI PÁLFFY-nak címzett 1862. okt. 28-i keltezéssel, nem található a levéltári akták mellett. A példány, melyet idézünk — JÓKAI ceruzával írt fogalmazványa — Ógyallán Feszty István birtokában van és Dr. NAGY Miklós a JKK főszerkesztője szíves közvetítésével jutott el hozzám másolatban. SZEKERES László irodalomtörténész is idéz részleteket belőle a *Politikai divatok* c. regény, Tárgyi és nyelvi magyarázatok, 620. lapján (JKK, XIV. köt.) azt állítva, hogy a komáromi múzeumban őrzött példány alapján, „mely egyébként — szerinte is — nem a ténylegesen benyújtott irat.”

veszi a kölcsönös érdekeket, mert mindez benn erőt, künn hitelt szerez.” Talán úgy érezte, hogy mindez túlságosan elkötelezi, s a nyilatkozatot e sorokkal zárja: „A tervezett közlőnynek alólírott azon szót választá czíméül, mely törekvéseinek mindenkör legszentebb tárgya marad, melyet sem elhagyni, sem elárulni, sem kockára tenni soha nem fog — nem akar, e cím a Hon.”

Azonban korántsem e „loyalis fogadkozások” döntötték el az engedélyezést. Az a hivatkozása sem, hogy mióta kancellári engedéllyel a *Magyar Sajtó* felelős szerkesztője volt, egyszer sem adott okot hatósági megtorló rendszabályok alkalmazására s folyó évi december végével visszalép ezen állásából. — A nyilatkozatnak más passzusait mérlegelték odafönn. „Napjainkban a legelső hazafiúi kötelesség a nemzet és szellemi erejének kifejtésére, hitelünk megszilárdítására, a közhangulatnak reális irányok felé vezetésére közreműködni. Korunk jelszava: benn erő, künn hitel.” — írta még folyamodványában. A hitel megszilárdítása anyagi és szellemi javak tekintetében, a köznek a reális irányok felé vezetése voltak a varázsszavak, hiszen a birtokos osztály, a kereskedelem és ipar egyformán Bécsből várta az égetően szükséges hitelkérdés megoldását. Fenn pedig felismerték e helyzetnek politikai értékét: a pénzügyi elkötelezettség a politikai függőséget eredményezi. Az Osztrák Nemzeti Bank jelzálogosztálya egyre nagyobb kölcsönöket juttat magyar földbirtokosoknak. A polgárság a politikai helyzet stabilizációjától várta az általános gazdasági fellendülést és a külpolitikai események — az olasz alkudozások nyomán — erre engedtek következtetni. Ezek voltak a „reális irányok”, a birodalom piacai, a felvevőhelyek. Ennek érdekében „ígérte” vezetni JÓKAI lapjával a nemzetet. A *Hon* nemzetiségi politikája is biztatta Bécsset: a határozati párt lapja maradt JÓKAIÉ is, tőle kapta a szükséges költségek orozslánrészét¹⁹ és folyamodványában is kiemelte, hogy egyetértést fog hirdetni a „különajkú” polgárok között. Mindez érthetővé teszi, hogy könnyen kapta meg az engedélyt; PÁLFFY nem személyi szimpátiából — miként JÓKAI-kutatásunk hiszi — indokolta kedvezően a lapkérelmet; „... ámbár Jókai eddigi magatartása szerint a túlzó politikai párthoz tartozik, — tekintve mindazonáltal azon nemes törekvésű irányt, melyet folyamodványa szerint az új lap szerkesztésében követni kíván és azon föltevésekből kiindulva, hogy a fennforgó közjogi kérdések kiegyenlítésére higgadt modorban közreműködni fog, részére a lap engedélyt megadandónak véleményezem. Budán, nov. 9/862.” — írta Bécsbe gróf FORGÁCH Antal kancellárnak.²⁰ Megy is minden rendben a maga útján, nov. 20-án már megjött PÁLFFYhoz a kancellári engedély a kaució lefizetésének, a kötelezpéldány beszolgáltatásának s a megjelenés előzetes meghirdetésének kötelezésével, minthogy „semmi nehézség fenn nem forogván.”²¹ A kívánt feltételek teljesítéséről szól az ügyben a rendőrigazgatóság utolsó jelentése 1862. dec. 27-én: a kauciót a felelős szerkesztő-kiadó a cs. és kir. Kerületi gyűjtőkasszába lefizette, f. hó 23-án eleget tett a meghirdetési kívánalomnak is, és jövő hó 1-én EMICH könyvnyomdájából megindul.²²

Látszólag lezárt ügynek tekinthetné a kutatás *A Hon* megindulását, ha nem vetődnek fel logikusan a kérdés, miért nem tölthette be a határozati párt lapjának szerepét a *Magyar Sajtó*, hiszen átvételéről, abban megvalósítandó programjáról hírt adott. A lapkiadó HECKENASTnak abban az időben éppen anyagi gondjai támadtak s a lapnak juttatott

¹⁹ BENITCZKY Lajos a határozati párt egykori tagja *Visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-i szabadságharerről és a tót mozgalomról* c. mű (Fontes historiae hungaricae aevi recentioris) 713. l. olvashatjuk, hogy ALMÁSSY Pál 9000 Ft-ot adott JÓKAINAK a lapra.

²⁰ OL. Helyt. 1862. nov. 7. 20. 740./eln.

²¹ OL. Helyt. 1862. nov. 20. 21402./eln.

²² OL. Helyt. 1862. dec. 29. 23521. IV. B., 3848. sz.

pártpénz enyhített volna valamit a helyzetén.²³ A JÓKAI-kutatás álláspontja: az író saját kiadásában, szerkesztésben levő lapot kívánt anyagi, írói okokból. Látni fogjuk, hogy éppen HECKENAST az, aki nem kíván a határozati párt lapjának kiadója lenni; a program, melyet JÓKAINAK pártja kívánságára követnie kellett, megkövetelték tőle is, hogy a velük nem azonos, radikálisabb politikai és társadalompolitikai felfogást valló munkatársakkal — gondolunk itt többek közt VAJDA JÁNOSRA és körére: ZILAHY KÁROLYRA, BAJZA JENŐRE és sógorára, a laptulajdonos HECKENASTRA — ne dolgozzék együtt.

HECKENAST az ellentéteknek tudatában, mikor átengedte a határozati párt-nak a *Magyar Sajtót*, úgy akarta áthidalni a nehézségeket, hogy még egy politikai lapot indít *Való* címen²⁴ s ide tömöríti baloldali szemléletű íróit, kik egyéb lapjainak is munkatársai voltak s kiadásában is megjelentek. Még 1862. október elején kérte a hatóságoktól az engedélyt; azonban a felfogásbeli ellentétek olyan élesek voltak, hogy JÓKAI a közvélemény miatt is — bármennyire értékelte HECKENASTOT: kiadói jóviszonyuk egész írói működése alatt zavartalan volt s abból az időszakból származó feljegyzései „Emich és Heckenast dynastiákról” szólnak²⁵ — jobbnak látta egészen különválni. Ekkor elhatározza HECKENAST, hogy JÓKAI VAJDA kövesse a *Magyar Sajtó* szerkesztésében. Miután kérelme megérkezik a pesti rendőrigazgatósághoz, az 1862. nov. 9-én a következőket jelenti, többek közt, a helytartótanácsnak:

„... die Zeitschrift Magyar Sajtó hat seit ihrem hierortigen²⁶ Bestehen eine schroffe oppositionelle Richtung eingelenkt. Der Eigenthümer und Verleger derselben scheint endlich zur Einsicht und Überzeugung gekommen zu sein, dass durch eine solche Richtung, welche bisher von seinem Blatte verfolgt worden ist, der eigentliche Zweck der Presse nicht nur nicht erreicht, sondern selbst die Annäherung zu derselben völlig unmöglich gemacht wird. Um daher der besonders derzeit im Zuge sich befindlichen friedlichen Entwicklung der politischen Verhältnisse nicht hindernd entgegen zu wirken, hat Bittsteller es für nötig erachtet auf die Änderung der bisherigen Tendenz seines Blattes hinzuwirken, aus welchem Anlasse er den Inhalt des Blattes mehr den inneren Angelegenheiten und Interessen des Landes zuwenden gleichzeitig *aber auch den bisherigen Redakteur durch den Schriftsteller Johann Vajda zu ersetzen beabsichtigt.*”²⁷

Über Johann Vajda hat man bereits unterm 1. Okt. 1. J. Zahl 2503/Pr.²⁸ Bericht erstattet, und bei dieser Gelegenheit wohl bemerkt, dass demselben mit Rück-

²³ 1862 egyébként is rossz gazdasági év volt és HECKENAST — miként barátja, ELISCHER Boldizsár jogtanácsos írta Pestről 1862. okt. 6-án Bécsbe közös barátjuknak, a HECKENAST kiadásában megjelenő, kiváló osztrák írónak, Adalbert STIFTERNEK — jótállás folytán nagy pénzvesztéséget szenvedett: „Unser Freund ist durch seinen Vetter gleichen Namens unter Firma Römer und Heckenast zu einem sehr empfindlichen Verlust (f. 30000 Ö. W.) gekommen . . . Unser Heckenast steht — hatte jedoch einen schweren Stand, eine solche grosse Summe herbei zu schaffen, denn die für seinen Vetter übernommenen Verpflichtungen waren so beschaffen, dass ursprünglich nur die Unterschrift geleistet worden (eine Art Bürgschaft) und nachdem der Verbürgte zahlungsunfähig geworden welches plötzlich geschah, — erst die wirkliche Zahlung zu erfolgen hatte. Unser Freund hat sich theils selbst, theils durch seine Freunde geholfen — und die Sache ist in ihrer äusseren Erscheinung vorüber — die Nachwehen werden leider vielleicht einige Zeit hindurch fühlbar seyn . . . Ihren Brief werde ich ihm erst in einigen Tagen mittheilen, — bis er zu mehr Fassung gekommen sein wird; — denn Sie wissen, dass er im Innern sehr empfindlich wenn er äusserlich auch noch so wohlgemuth scheint . . .”

— Adalbert STIFTERS sämtliche Werke. Briefwechsel. 8. Bd. Reichenberg 1939. 28—29. l.
²⁴ A *Való* c. politikai lap folyamodványa közgyűjteményeinkben nem található.
²⁵ Vö. JÓKAI a maga irodalmi munkásságáról. — Jókai Mór összes művei. Nemzeti kiadás. C. köt. 131. l., *Önéletrajzom*. — uo. 139. l., *Feljegyzések* I. id. mű 8 (XVI) notesz, 374—375. l.

²⁶ Bécsből hozza át HECKENAST 1857-ben.

²⁷ Kiemelés általam.

²⁸ Nem akadtunk nyomára, valószínűleg ez lehetett a *Való* aktája.

sicht auf sein Vorleben die Redaktion eines politischen Blattes wohl nicht leicht anvertraut werden könne.

Letzterer Zeit hat man jedoch wiederholt Gelegenheit gehabt, sich die Überzeugung zu verschaffen, dass Johann Vajda es sich zum Vorsatze gemacht hat seine unbestreitbare Geistesfähigkeiten der Förderung des allgemeinen Wohles zu widmen, und daher, auf die möglichst baldige friedliche Entwicklung der politischen Verhältnisse hinzuwirken. In dieser Richtung sind von demselben letzterer Zeit auch bereits zwei Brochuren und zwar eine unter dem Titel „Önbírálat” in Leipzig, und die zweite unter dem Titel „Polgárosodás” in Pest und unter dem Namen Aristides herausgegeben worden.

Um diese bereits begonnene Wirksamkeit jedoch auf ein noch weiteres, die verschiedensten Schichten der Bevölkerung einschliessendes Feld ausdehnen zu können, erscheint es allerdings wünschenswert, dass Johann Vajda seine Tätigkeit der Journalistik durch Beteiligung an einem politischen Blatte widme.

Wenn demnach von dem Gesuchsteller Heckenast ein dem Inhalt seiner Eingabe entsprechendes Programm vorgehen wird, und Johann Vajda sich zur konsequenten Durchführung desselben verpflichtet, dürfte gegen die Gewährung des Gesuches kein Anstand obwalten.²⁹

A rendőrségi jelentés elemzése feltárja HECKENASTnak és VAJDÁnak szerepét *A Hon* megindulásában; — a HECKENAST által Bécsből Pestre áthelyezett *Magyar Sajtó* itthon goromba ellenzéki irányba kezdett, melyet csupán a közelmúltban látszott némileg mérsékelni. A kiadó úgylátszik meggyőződött arról, hogy így a lap tulajdonképpeni célját el nem érheti, sőt meg sem közelítheti — ti. a közvélemény befolyásolását, annál is inkább, mert folyton tiltó rendeletekbe ütközik, számaik elkobozzák. Folytatva: a kiadó kérelmezik, hogy a megindult, jelenlegi békés politikai fejlődést ne akadályozza, lapját eddigi irányzata megváltoztatására befolyásolni fogja, a lap tartalma ezentúl az ország érdekeit szolgáló belügyekkel fog foglalkozni és ezért egyidejűleg a jelenlegi szerkesztő helyébe — vagyis JÓKAI utódjává — VAJDA Jánost szándékozik tenni . . .

Vajjon mi változtatta meg ennyire azt a kiadót, aki a reformkortól kezdve egészen haláláig, 1878-ig töretlenül a legmakacsabb ellenzéki volt, hatalmas sajtóvállalkozásainak, kiadványainak is nagy része haladó és ellenzéki eszméket szolgáltak, ilyen szellemű írógárdáját, még nagy üzleti veszteségei mellett is, a legmesszebbmenően támogatta s nemcsak magyar írókat, bécsi, sőt németországiakat is.³⁰ A reformkor, negyvenyole, az emigráció, az abszolutizmus és akkor a Schmerling korszak haladó mozgalmainak vezérférfiaival tárgyal, segíti pénzzel, összeköttetéseivel — a bécsi kancellárián WIRKNER Lajos,³¹ KECSKEMÉTY Aurél és KELEMEN Mór barátai³² — az emigrációban élő írókat; ha kéri, ellátja kinti tevékenységükhöz szükséges irodalommal, saját kiadványaival is, közvetít családtagjaikhoz, mert sokat utazik, Ausztriába Németországba — főleg

²⁹ OL. Helyt. 1862. nov. 11. 20921/eln.

³⁰ Itt csupán azokat a munkákat idézzük, melyek behatóbban foglalkoznak HECKENAST Gusztáv radikális baloldali magatartásával: SZEMZŐ Piroška: *Német írók és pesti kiadók a XIX. században* (1812—1878). Bp., 1931.; — *A „Pester Zeitung”, egy 19-ik századbeli kormánylap története*. Bp., 1941. — — *Heckenast Gusztáv a zeneikiadó*. Bp., 1962. — Számosan ismertették HECKENAST életét, kiadói működését halála óta, de ezek a kompendiumok csupán hézagos életrajzi adatokkal és a rendelkezésre álló katalógusok alapján kiadványaival foglalkoznak anélkül, hogy egybekapcsolnák a kor politikai törekvéseit, társadalompolitikai, kultúrpolitikai mozgalmait jelentkezésükkel. Így itt nincs helyük; ahol némi utalásra akadtunk, azok pozitív elemző indokolás nélkül, gyökértelenek voltak.

³¹ WIRKNER Lajossal a közös szülőváros: Kassa és rokonsága révén került szorosabb kapcsolatba. Már KOSSUTHot is WIRKNER közvetítésével, befolyására fogadta METTERNICH egy újjonnan indítandó KOSSUTH-lap ügyében, mikor a *Pesti Hírlaptól* távoznia kellett.

Lipcsébe — de Londonba is.³³ Éppen összeköttetései és pénze segíti őt keresztül a rendőrségi üldözéseken, van úgy, hogy szabadságvesztésre ítélik, nemcsak bírságot fizet, aztán elsimul egyidőre minden, jó taktikus. Ez a modern, haladószerű, kapitalista kiadó és üzletember, a legharmonikusabban összeegyezteti üzleti és politikai elveit: 1860-tól már teljes meggyőződése, hogy a polgárságnak kell az országban átvennie a vezetős szerepet s a polgárosodásnak biztos bázisa az anyagi fedezettel bíró, virágzó ipar és kereskedelem, teljes egyenjogúság a nemzetiségek között; a közjogi kérdést, megoldását, az ország függetlenségét is ez: az anyagilag független, egyenjogúság által egységes nemzet ereje magával fogja hozni. Az anyagi függetlenség felé vezető úton halad a szellemi művelődés is — nevelés, iskolázás, újságkiadás, könyvkiadás, az irodalomnak, olvasásnak egyre szélesebb körű elterjedése — s ez nemkevesebbé fontos tényezője lesz a közjogi függetlenségnek. Tehát míg JÓKAI és határozati pártja előbb a közjogi kérdést akarták megoldani, HECKENAST és baloldali köre a gazdasági függetlenség függvényének tekintették a közjogit; a felirati és a határozati párt nemesi vezetésre gondolt, nem akarta megoldani a társadalmi egyenjogúsítás és a hozzá kapcsolódó nemzetiségi kérdést sem, mert ilyenformán meg sem oldhatta.

Ipar és kereskedelem fejlődéséhez, gazdasági felemelkedéshez, egységes nemzeti megerősödéshez időre van szükség, ezért HECKENAST és baloldali írói köre egyelőre a „békés fejlődést”, radikalizmusuk mérséklésének és végső soron a Béccsel való meg egyezésnek taktikáját választják. E program megvalósítására a kiadó legalkalmasabbnak VAJDÁT találja.

A rendőri jelentés leszögezi, hogy előléte 48-as és ellenzéki s így nem javasolná politikai lap élére, azonban vitathatatlan szellemi képességeit újabban ő is a békés politikai fejlődés érdekében akarja gyümölcsöztetni. Ilyen szellemben már kiadott a közelmúltban két röpiratot: az *Önbírálatot* Lipcsében, a *Polgárosodást* Pesten.³⁴ Kívánatos volna, ha hatásuk a különböző, minél szélesebb néprétegben elterjedne, ez indokolná politikai lapot szerkeszteni vele.

KOMLÓS Aladár Vajda-monográfiájában behatóan tárgyalja a röpiratokat.³⁵ Rámutat arra, hogy az író az *Önbírálat* óta állandóan sürgette a nemzet polgárosodását s ettől várta a magyar haladást; az 1862. júl. végén megjelenő röpirat kipellengérezzi a középnemesség bűneit, díszmagyaros, sarkantyúpengetős hazafiaskodását: „cifra szűrűket úgy a fejünkre húzzuk, hogy az ember alig látszik — a hazartól”. Meg kell szűnniük a kiváltságos osztályérdekeknek, a műveletlen, pöffeszkedő középrend helyébe mai műveltség megszerzésére törekedő polgárosodó nemességnek kell lépnie. Európában csak az a nép válhat rokonszenvenné, amely politikai intézményeiben, nemzeti mivolta megőrzése mellett — nem téveszti szem elől a közös emberi célt. Őv a nemzetiségi kérdés és helyzet kiélézésétől: szövetségre kell lépni velük, de — Ausztriával is. — Az 1862. okt. végén megjelent *Polgárosodás* központi kérdése az iparosodás és a polgári erkölcsök-magatartás elsajátítása, melyek politikai helyzetünk megjavulásának függvényei.

Ez a nemességgel kompromisszumot nem kötő, a nemesi előjogoknak a polgárosodásért való feláldozását, a minden ízében polgári rend kialakulását sürgető társadalom-

³² KECSKEMÉTY Aurél, KELEMEN Mór munkáit kiadta HECKENAST, és lapjainak is munkatársai voltak. Viszonzásul számtalanszor közreműködtek abban is, hogy a cenzúra kíméletlen rendelkezéseit enyhítsék egy-egy HECKENAST-kiadvány esetében, sőt lehetővé tegyék azok megjelenését.

³³ Az adatok megvannak az írói és kiadói levelezésben, melyek hazai és osztrák közgyűjteményekben, magánkézen található; alkalmam volt nagyrészüket összegyűjteni.

³⁴ *Önbírálat*. Írta ARISZTIDES. Lipse 1862, Gerhard Wolfgang. 116 l. *Polgárosodás*. Írta ARISZTIDES. Pest 1862, Heckenast Gusztáv. VIII/168 l.

³⁵ KOMLÓS Aladár: *Vajda János*. Budapest, 1954. 108—110.

politikai szemlélet nemcsak a vezető és vele élesen szembeforduló ellentábornak, de magánál VAJDÁNál is új volt. KOMLÓS is írja idézett művében, hogy körülbelül 1861. ápr. 4-én meginduló politikai lapjában — melynek felelős szerkesztője és kiadója volt — a *Csatár*-ban kezdi csíráztatni VAJDA azokat az eszméket, melyekért a röpirataiban szélesebben kifejtve síkraszáll. A *Polgárosodásban* megmagyarázni törekszik,³⁶ hogy tudatában van annak: túllépett a politikai közfelfogáson. — A *Magyar Sajtó* 1863-ik évére szóló előfizetési felhívásba is jut új fogalmazású eszméiből:³⁷ „Irányára nézve lapunk a gyökeres javítás (radical reform), az európai emelkedett szabadelvűség, szellemére nézve a polgárosuló népiség képviselője lesz... Uralmat csak kultúra, önállóságot csak anyagi jólét biztosítanak. De hogy mindezeket elérjük, mindenekelőtt nemzeti önkormányzat szükséges... a társadalmi reformok tere az, melyen legkevesebb akadállyal találkozunk... mint korszerű haladás hirdetői, a remélhetőleg folyamatba veendő kiegyezés alapjául mindenesetre az 1848. kormányalakot óhajtuk, hogy az nemzetünknek az anyagi és szellemi gyarapodás oly emeltyűit szolgálta, melyek segélyével majdan a birodalomnak éppen összetartó közepét, súlypontját képezhesse”. — Nem célunk, hogy az egyébként is ismert sajtóhadjáratot ismertessük, amely a röpiratok nyomán támadt, azonban a VAJDÁTól elsősorban társadalmi, politikai szemléletében annyira különböző GYULAI Pál kirolásából az *Önbírálatról* mondottak közül idéznünk kell: „... legkiálhatatlanabb, midőn széchenyieskedni kezd s még Széchenyi szókötéseit is utánozza”.³⁸ A bírálók közül többen észrevették a „széchenyieskedést” s KOMLÓS magyarázata szerint VAJDA körülbelül *Csatár* c. lapja megindulásakor ismerkedik meg közelebből SZÉCHENYI eszméivel és teszi magáévá azokat. VAJDA korszerűsíti az eszméket, míg például SZÉCHENYI agrárkapitalizmusért küzd, VAJDA polgári demokratikus kapitalizmusért. „Ázt kell hinnünk, hogy a megismerkedés 1860-ban vagy 61-ben történt, amaz újra népszerűvé váláskor, amely 1860. ápr. 8-án megrázó öngyilkossága után következett be. Az akkori közhangulaton kívül közelhozhatta VAJDÁHOZ SZÉCHENYI eszméit az is, hogy pártfogója, TÖRÖK János³⁹ éppen 1860-ban adja ki SZÉCHENYI *Végrendeletét*, *Haygyományait*, valamint a *Hunniát*”. Bár Széchenyi ezen műveinek kiadását éppen Heckenast vállalta,⁴⁰ még nem állítható, hogy VAJDA eszméinek átalakulását ő befolyásolta, csak annyi: a *Magyar Sajtó* programja közös munkájuk, elgondolásuk: 1862-ben.

Ismerünk egy ennél sokkal nagyobb bizonyítékot, egy 1861-ben Lipsésben OTTO WIGANDNÁL, HECKENAST sógoránál megjelent röpiratot, melynek eddig sem az irodalmi, sem a történeti kutatás nem tulajdonított nagyobb jelentőséget: *Briefe von und an Stephan Szechényi*. A „levelezés” 1860. december és 1861 márciusa között történik SZÉCHENYI és WIGAND OTTÓ között; négy fiktív levélről van szó a *Gespräche der Todten* modorában, ti. SZÉCHENYI „nemes szelleme” („edler Schatten”) az Olympuszról keltezi 1860. dec.-ben az első levelét WIGANDHOZ.⁴¹ Bevezetőül arra utal, hogy WIGAND — több művének kiadója — tanuja volt tantalusi keserveinek, amelyeket a sajtóra nehezedő nyomás miatt ki kellett állnia, valahányszor hazája érdekében valamit is alkotni akart.

³⁶ KOMLÓS, i. m. 115—116. l.

³⁷ *Magyar Sajtó*. 1863. dec. 19. Valószínűleg e lapprogramot nyújtották be pótlólag, az engedélykérés kiegészítéséül, a rendőrségnek is.

³⁸ (i-) jeggyel a *Szépirodalmi Figyelő*. 1862. júl. 31—szept. 4-ig megj. számaiban.

³⁹ VAJDÁT TÖRÖK János 1847-ben a Gazdasági Egyletnél alkalmazta. 1855-ben belső munkatársa lett a *Magyar Sajtó*-nak TÖRÖK mellett. vö. KOMLÓS, i. m. 74. l.

⁴⁰ vö. KOMLÓS, i. m. 107—108. l. — HECKENAST kiadásai: *Gróf Széchenyi István hátrahagyott munkái, fennmaradt kézírataiból*. — *Gróf Széchenyi István munkái korszerű kivonatban*. 3 köt.

⁴¹ Az Orsz. Széchenyi Könyvtárban.

Azt sem felejtette el, hogy WIGAND milyen önfeláldozással és lelkesedéssel kapcsolódott az emberiség évezredes elnyomása ellen szervezkedő mozgalmakba.⁴² Kéri Wigandot, aki ma is hűséggel van sorsunk iránt, mondja el Magyarország legégetőbb kérdéseiről: a nemzetiségi kérdéstről, az alkotmányról: vagyis ragaszkodjunk-e a régi alkotmányhoz, Ausztriához való tartozásunkról: vele vagy nélküle — véleményét. Wigand 1861. februári keltezésű „válaszában” a kérdésekről elsősorban megállapítja, hogy ezek osztják két táborra az országot.

⁴² Itt SZÉCHENYI nyilvánvalóan *Stádium* c. munkájára céloz, melyet WIGAND az osztrák cenzúra legszigorúbb tilalma ellenére Lipcsébe csempészett és ott 1833-ban kiadott: *Stádium*. Írta gróf SZÉCHENYI István 1831-ben. Kiadta Z*** 1833-ban Lipcsében. WIGAND Ottónál. — WIGAND felszabadító mozgalmi tevékenységén valószínűleg az 1830-ban végbemenő lengyel felkelésben játszott szerepét kell érteni — mely a magyar reformférfiak rokonszenvét is kivívta — menedékkel, pénzzel, hamis útlevelekkel, személyi írásokkal segítette a lengyel menekült felkelőket. — WIGAND Ottó HECKENAST Gusztávnak nemcsak sógora volt (Heckenast nővérét vette feleségül), hanem egész életében példaképe. Attól kezdve, hogy alig 17 esztendőskorában az 1827-ben üzletét a Váci-utcában megnyitó WIGAND „inaséveire” magához vette, mindent elsajátított rokonától, mesterétől: szakmát, világnézeti, politikai, erkölcsi eszméit s mondhatni túl is haladta. WIGAND először Kassán megnyitott üzletében, 1817-ben kezdi kiadói tevékenységét, igazában annak Pestre helyezésével kapcsolódik a reformnemzedék irodalmi törekvéseihez, fog a liberálisok műveinek — minden cenzúrai rendelkezés ellenére — kiadásába. Üzleti szempontjai mellett műveltsége, külföldi, különösen lipcsei kapcsolatai és a végleges letelepedési szándéka (Göttingenből jött Károly és György nevű testvéreivel, akik szintén szakmabeliek voltak) arra készítik, hogy az egyre fejlődő magyar irodalomért áldozatokat hozzon. Pesti üzletében a reformkor író és politikus vezérférfiai találkozhatnak, hogy a becsempészett külföldi irodalmat az európai polgári liberalizálódásról, emancipációs mozgalmakról olvassák és WIGAND jelenlétében nem egyszer megvitassák. Külön titkos szobát bocsátott erre a célra rendelkezésükre, melyet később HECKENAST örökölt. A tiltott politikai műveket átragasztott címlapokkal, álcázott csomagolópapíros burkolókba hozta be s minthogy Lipcsében már hivatalosan is képviselte volt: „Verlagsexpedition Wigand” — kisegítette a magyar írók tiltott kéziratait, hogy azután Lipcsében megjelentesse. A hatóságok valósággal üldözöbe vették s nem mindig sikerült magát tisztázni annak ellenére, hogy megvesztegette — ha lehetett — felülvizsgálót. Az ügyek elsimításában sokat köszönhetett WIRKNER Lajos kancellári titkárnak, akivel Kassán kötött barátságot s WIRKNER — mint mondtuk — pártfogását HECKENASTra is kiterjesztette. Illegális tevékenysége végül is olyan méreteket öltött, hogy a rendőrhálózat, Metternich rendelkezésére, teljesen körülfonta, működését megbénította; már csak elfogatása lehetett hátra. Valószínűleg Wirkner tanácsára s kerékbekötött liberális demokratikus törekvéseinek felszabadítására 1833. jan. 15-én elhagyta Pestet, később családja is követte s Lipcsében nyitotta meg új üzletét. A pestit HECKENAST Gusztávnak adta át: „Pesten július 1-én 1834. Van szerencsém jelenteni, hogy én az itteni Wigand könyvkereskedést, melyet az 1833 ki Januariusban sógoromtól Wigand Ottótól átvettem, s mindaddig a főnnebbi jelenév alatt folytattam, mostantól fogva saját nevem vagyis ezen jelenév alatt Heckenast Gusztáv folytatam. Ezen alkalommal szabadságot veszek egyszersmind magamnak, nagymennyiségű s válogatott, magyar, német, olasz, francia s angol munkákból álló raktáromat ajánlani . . . nálam mindazok az újabb könyvek megszerezhetők, mellyek bármily honi vagy külföldi könyvkereskedések s nyilvános hírlapok által jelentetnek; végre, hogy mindazon munkákra nézve, mellyek e helyt meg nem volnának, a megrendeléseket, legnagyobb serénységgel és pontossággal végrehajtom . . .” HECKENASTnak e körlevele egyben rávilágít a Wigand-vállalat méreteire is, találunk benne arra is célzást, hogy a külföldi kapcsolat a volt tulajdonossal nem szakad meg. — WIGAND lipcsei áttelepülése ellenére is az egyre fejlődő és politikai írásokban megnyilvánuló, magyar reformmozgalmat szárnyai alá vette: százat jóval meghaladja azoknak a műveknek, politikai röpiratoknak a száma, amelyeket magyar szerzők csempészték át hozzá — nem egyszer HECKENAST közvetítésével — kiadásra. 1833-ból a *Stádium* mellett még ki kell emelnünk egy igen fontosat: *Balítéletekről*. Írta WESSELÉNYI Miklós 1831-ben. Nyomatott Bucharestben. Az impresszum magától értetődően hamis. — 1848-ig megjelentek nála többek közt JÓSIKA, EÖTVÖS, KOSSUTH, KÖLCSEY, PULSZKY, VAY írásai, valamint számosan névtelenül. 1847-ből ki kell emelnünk SZÉCHENYI St.: *Politische Programm-Fragmente* 1847. Aus dem Ungarischen mit

A nemzetiségi kérdés nemzet, nép és népiség kérdése, sokkal komplexebb, mint amit a *viselet és szokások* kifejeznek.⁴³ Jelenti a népek teljes szabadságát, egyenlőségét, testvériségét, csupán így lehet a felszabadulás nagy célját elérni. Az országot különböző ajkú népek lakják, egyenjogú magyaroknak kell tekinteni őket. Nincsen messze az az idő, mikor minden nép békésen fog egymás mellett élni, egymással érintkezni. Mindaz, ami a közéletben végbemegy a népi közösség akaratán nyugodjék. Éppen ezért nem lehet abszolút előjogokkal bíró kiváltságos osztályt megtúrni, ez a jelenkori politikai viszonyok között már lehetetlen, idejét múlta.

Az országot lakó nemzetiségek valamennyien kiváló tulajdonságokkal rendelkeznek. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a magyarság mindenkor az ország védelmezője volt s háromszáz év óta küzd az osztrák abszolutisztikus centralizációs törekvések ellen. A német nemzetiségekkel szemben tanúsított vallási türelmének a vallásüldözések idején adta tanuságát: az üldözött luteránusokat nemcsak befogadta, de a magyaroknak ezrei lettek maguk is luteránusok. Nem létezhet, ma még kevésbé, bármely vallási megkülönböztetése. A vallásszabadság hozzá tartozik az egyéni szabadsághoz. A magyarság mindig méltányolta nemzetiségei kultúráját: felemelkedésük az országos műveltség emelkedése. Nem fog érvényre jutni Bécs „divide et impera” törekvése: csak a nemzeti egység hozhatja meg a nemzet függetlenségét. — Ez a függetlenség azonban nem jelent elszakadást a dinasztiatól: a magyar nép királypárti, csupán önállóságot jelent a legfontosabb közügyekben: meg kell a királyt koronázni s hűséggel kell Ausztria iránt viseltetni. „Nicht eine Revolution kann Euch zur Freiheit, zu Eurem Rechte führen, nur der Pakt mit Eurem Könige, kann Euch den Frieden bringen, den Ihr so sehr bedürft”. A magyar nép önállósága, szabadsága egyben a királynak a koronával való megerősítését is jelenti. — Ami az alkotmány kérdését illeti: „... auf die 800 jährige ungarische Verfassung nur in so weit zurückgegangen werden darf, als sie mit der grossen Forderung unserer fortgeschrittenen Zeit: gleiche Freiheit und gleiches Recht für alle Bürger des Staates ohne Ansehen der Religion, des Ranges, und der Sprache” összhangban van. Minden tárgyalás kiindulópontja a 48-as törvények.

WIGAND befejezéseként rámutat Magyarország kiaknázatlan gazdasági kincseire, amelyekre a külföldi szakemberek már régen felfigyeltek. A termelés összhangba kell hozni a munkaerővel s az eredmények igazolni fogják, hogy egy gazdaságilag fel-emelkedett ország több garanciát jelent, mint az az ország, ahol a vezetést egy elő-

Anmerkungen eines Oppositionellen. Wilhelm Jurány, Druck bei Breitkopf & Härtel, (Jurány Vilmos Wigand embere volt, később elküldi Heckenasthoz üzleti irányítónak, ő lesz a Franklin-társulat első vezérigazgatója). Minthogy WIGAND SZÉCHENYI németre fordított műveinek is kiadója volt s kapcsolatait, érdeklődését nem szüntette meg irányában eltávozásá után sem — HECKENAST átvette tőle a Széchenyi-kiadások jogát — feltehető, hogy SZÉCHENYI *Blick*-jét is Wigand adta ki s a londoni impresszum hamis. — Wigand Lipcsében a német radikális baloldali demokratikus mozgalom felé is fordul. Kiadója és lelkes híve az ifjúhegelianusoknak, periodikus műveiknek, ahová MARX is dolgozik; kiadja FEUERBACH, ENGELS műveit. Nem szűnik meg hirdetni, hogy a nagy, egész emberiséget átalakító szociális forradalmak korát éli, melyet ha ideig-óráig meg is lehet kényszerrel állítani, végül is győzedelmeskedni fog s kötelesség kultúrával, humanizmussal útját minél járhatóbbá tenni. Gondolatait a vele rendszeres, személyes érintkezésben levő HECKENASTtal, de levelezésükben is megvitatta. 1870. szept. 1-én halt meg s a német könyvkiadás leghaladottabbjai között tartja nyilván (vö. Karl-Heinz KALHÖFER: *Leben und Werk deutscher Buchhändler*. Leipzig 1965. 76—81. l.) Valamint Auguste CORNU: *Marx és Engels*. 1818—1844. Bp. 1968. 189, 212, 299, 300, 306, 339, 345, 347 l.

⁴³ Megjegyezzük, hogy e röpiratból csupán azokat a gondolatokat emeljük ki, melyeket HECKENAST és baloldali írói köre is átvettek, vagy továbbfejlesztettek. Sok közülük egyébként is a magyar politikai élet levegőjében volt.

jogokkal rendelkező faj akarja kézbe tartani. Befejezésül WIGAND valósággal MARXOT idézi: „Der Geist ist wie ein Gewitter durch Europa gegangen, er war der Herr der ganzen Atmosphäre und seine Blitze fielen bändigend auf die Sklavenalter. Schon glaubte man, er ruhe, aber er ist kein Fremdling mehr in den Köpfen der Menschen!” —

Egybevetve VAJDA röpiratait a WIGAND-félével, tagadhatatlan az eszmei hasonlóság. Egyet biztosan leszögezhetünk: HECKENAST „műhelyéből” kerültek a nyilvánosság elé. Nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy mindebből BÓKA László is megsejtett valamit VAJDA-monográfiájában: VAJDÁT HECKENAST „házi-frójának” titulálva rámutatott kortársai „vakságára”, akik nem vették észre, hogy a lipcsei röpirat kiadásában HECKENASTnak is része lehetett, még akkor sem, mikor a folytatása Pesten jelent meg HECKENASTnál (95. l.). SÓTÉR István *Nemzet és haladás* c. művében (Bp. 1963. 332, 333, 337, 339, 341—346. l.) a VAJDA két röpiratában foglalt eszméket elemezve megállapítja, hogy nem átgondolt politikai koncepciót tár elénk, mintegy keresi a megoldást a felvetettekre. SÓTÉR KOMLÓSBÓL indul ki, ő sem ismeri VAJDA röpiratainak forrását: WIGAND röpiratát, melynek gondolatait a költő VAJDA a maga nyelvén és stílusában átfogalmazott. — Lehet, hogy Lipcsében nyomta WIGAND a sajtóját, éppen úgymint az *Önbírálatot* lehet, hogy mindhárom, eszmeileg rokon írás Pesten, HECKENASTnál jelent meg, s az impresszumok hamisan vallanak Lipcseről — ennél sokkal fontosabb, hogy bennük a közös gondolatok — bár WIGANDRA is utalnak — HECKENASTHOZ és baloldali íróihoz vezetnek. VAJDA HECKENAST hatása alatt állt. KOMLÓS tanulmánya sok esetben felfedi kettőjük szoros kapcsolatát, de nem célja a teljes felderítés s így sok összefüggést nem ír meg. Ezért nem érti, hogy HECKENASTRÓL miért nyilatkozik VAJDA, mikor ezen eszmékkel itthon magára zúdította az ellenpártok gyűlöletét, üldözését és 1864 végén Bécsben kellett állást vállalnia⁴⁴ a kancellárián, onnan később egy JÓKAIHOZ írt, tévedéseit bizonygató levelében elítélőleg: „Elhidd, hogy azon irtóztató következményű botlás után, melynek sebei majd megőrjítenek, óvatosabb és tántoríthatatlanabb leszek még nálatok is, kik nem próbáltatok, mi szörnyű az igazi magyar emberre nézve: félreértve lenni, még pedig a legrosszabb értelemben. Ide (mint tudod, úgy hiszem) a formális éhenhalás veszedelme üzött. Részemről ki vagyok békülve azokkal is, kik legdühösebben üldöztek, mert hiszen ezentúl magam is legkérelhetetlenebb üldözője óhajtanék lenni a röpirataimban kifejtett *iránynak*. Csak egy embernek nem fogok soha megbocsátani: Heckenastnak”.⁴⁵ — Nem értheti meg azt sem — hiszen ellentmondásnak látszik, — hogy VAJDA a HECKENAST kiadásában megjelenő szélsőbal lapjának, a *Magyar Újságnak* munkatársa miért említi egy KEMÉNY Zsigmondhoz 1867. dec. 18-án intézett nyílt levelében azt az időszakot ilyen formában: „... Minden jövedelemforrásból kifogyva hazai közintézeteknél kerestem alkalmazást, de mindenütt önök klikkjének egy-egy boldog sinecurába helyeztet, fölhízott alakja magasodott előttem kárörvendő, ádáz mosollyal. Az írói segélyegylethez folyamodtam csekély kölcsönért, s Heckenast Gusztáv úr jótállónak ígérkezett, hogy a kölcsönt havonként *visszafizetem*, de önök elutasítottak.”⁴⁶ — HECKENAST akkor erőszakos beavatkozásra kénytelen volt VAJDÁT a *Nővilágtól* és a *Magyar Sajtótól* eltávolítani, mégsem hagyhatta cserben, mert a röpiratokban, a *Magyar Sajtó* prog-

⁴⁴ HECKENAST juttatja ki és közbenjárására KECSKEMÉTY Aurél és KELEMEN Mór hivatalba segítik; megjegyzendő, a HECKENAST kiadásában megjelent írók közül többen nála ismerkedtek meg egymással s az ismerkedés nemegyszer barátsággá fejlődött. Így volt ez VAJDA, KECSKEMÉTY és KELEMEN esetében is.

⁴⁵ *Napkelet*. 1925. 310. l. és KOMLÓS, i. m. 138. l.

⁴⁶ *Vajda János válogatott politikai írásai*. Összeáll. és bev. KOMLÓS Aldaár. Bp. 1954. 111. l.

ramjában VAJDA az ő politikai nézeteit is magáévá tette, melyek végül is elbukatták. Lehet, hogy VAJDA 1864-ben Bécsben, Bécs politikáját közelebbről szemlélve, JÓKAIÉKNAK adott igazat, fájlalta a tőlük való „eltántorodását” és ezért egy embernek, HECKENASTNAK nem akart soha megbocsátani. Akkor talán komolyan így is hitte. De ez csak átmeneti fogadkozás volt, mert Bécsből visszajövet a politikai, társadalmi helyzetet itthon újra látva, hatására megintcsak együtt munkálkodnak a régi szellemben, HECKENAST *Magyar Ujságjában*.

E szellemből táplálkozott a *Magyar Sajtó* engedélykérelme is VAJDA szerkesztői megbízásáért, ebből programja; természetesen simán megjött ez esetben is a kancellári beleegyezés.⁴⁷ Bécsnek nagyon megfelelt, hogy immár két tekintélyes lap fogja politikai szekerét tolni: *A Magyar Sajtó* és *A Hon*. De csupán a másodikban reménykedhetett, mert — mint láttuk —, VAJDÁNAK s vele a *Magyar Sajtó*nak új iránya következtében olyan fergeteg támadt, hogy még 1863-ban elsöpörte a lapot. *A Hon* még évekig viaskodott a bécsi cenzurával s ha a dinasztiaát nem is érte benne sérelem, a „hon” JÓKAI által beigért pártolása az osztrák politikától eltérő mederben folyt. Csupán 1867-től simultak el felette a viharok. Annyi bizonyos, hogy HECKENAST és VAJDA 1861–1862-ben vallott állásfoglalása nélkül új politikai lap: *A Hon* meg nem született volna, és akkor sem, ha a *Magyar Sajtó* fenntartás nélkül vállalta volna a határozati-párt programját.

PIROSKA D. SZEMZŐ: DIE ENTSTEHUNG DER ZEITUNG HON i. J. 1863.

Die Entstehung im J. 1863 der Zeitung der ungarischen Beschlusspartei *A Hon* (Das Vaterland), redigiert vom berühmten ungarischen Romanschriftsteller Maurus JÓKAI, wurde bisher in der Philologie und Zeitungsgeschichte ziemlich kurz behandelt. D. SZEMZŐ beweist auf Grund wichtiger Dokumente (Konzessionen der Bittsteller, Schriften der Behörden, usw.), daß die Entstehung mit den damaligen politischen und gesellschaftlichen Verhältnissen eng verbunden ist.

Maurus JÓKAI zog sich nämlich Ende 1862 von der Leitung der äußerst oppositionellen Zeitung *Magyar Sajtó* zurück, diese war die Unternehmung des radikal-liberalen Verlegers Gustav HECKENAST, um ein neues Organ für die ungarische Beschlusspartei ins Leben rufen zu können. Aus diesem Anlasse entschließt sich Heckenast den ausscheidenden Redakteur durch den linksch-demokratischen Schriftsteller Johann VAJDA zu ersetzen. Der letztere hat soeben unter Mitwirkung HECKENASTS die Flugschriften *Önbírálat* (Selbstkritik) und *Polgárosodás* (Verbürgerlichung) veröffentlicht. Es wird festgestellt, daß diese Flugschriften, die gegen eine exklusive Gesellschaft die absolute Vorrechte hat, um gleiches Recht aller Staatsbürger, um Industrialisierung, Aufblühen des Kapitalismus, Versöhnung mit Österreich kämpft, die allgemeinen Schlußfolgerungen und Hauptgedanken der Flugschrift Otto WIGANDS: Briefe von und an Stephan SZÉCHÉNYI (1861) benutzten. Der in Leipzig ansässiger Otto WIGAND war der Schwager von Gustav HECKENAST. Beide Bittsteller der neuen Organe versprechen eine „loyale Opposition” zu vertreten, *Magyar Sajtó* im Geiste der erwähnten Flugschriften auf das Publikum einzuwirken. Die Wiener Regierung, in der Hoffnung, daß die neuen Zeitungsredakteure mit ihrem politischen Verhalten zur Förderung des inneren Friedens, zur Bekämpfung des feindlichen innenpolitischen Lebens mitwirken werden, erteilt ihnen die Konzessionen.

Eigentlich bestreben sich M. JÓKAI und J. VAJDA um das gleiche Ziel: um die Unabhängigkeit des Landes. JÓKAI und die Beschlusspartei möchten sie auf staatsrechtlichem, HECKENAST und sein Kreis J. VAJDA inbegriffen, auf wirtschaftlichem Wege erreichen. Im Augenblicke steht die Mehrheit: das ungarische Adel der Minderheit, dem ungarischen Bürgertum gegenüber. HECKENAST und VAJDA und ihr Blatt *Magyar Sajtó* werden derart verhaßt und verfolgt, daß noch im Jahre der Konzessierung: 1863 *Magyar Sajtó* eingestellt werden muß.

⁴⁷ OL. Helyt. 1862. nov. 20. 21401/el. sz., 3848. sz.